

УДК 323.1:316.485.6

С.В. ШУЛЯК

ЕТНІЧНИЙ КОНФЛІКТ У ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПОГЛЯД РЕАЛІСТІВ

Шуляк Сергій Вікторович – доцент кафедри філософії та соціально-політичних дисциплін Академії митної служби України, доцент, кандидат політичних наук

Здійснено аналіз інтерпретації етнічного конфлікту з точки зору домінуючого в теорії міжнародних відносин реалістичного підходу. Розглядаються погляди спеціалістів, які застосовують концепт «дилема безпеки» для пояснення етнічного насильства.

Ключові слова: етнічний конфлікт, теорія міжнародних відносин, реалізм, дилема безпеки.

Осуществлен анализ интерпретации этнического конфликта с точки зрения доминирующего в теории международных отношений реалистического подхода. Рассматриваются взгляды специалистов, применяющих концепт «дилемма безопасности» для объяснения этнического насилия.

Ключевые слова: этнический конфликт, теория международных отношений, реализм, дилемма безопасности.

The analysis of ethnic conflict interpretation from the realistic point of view dominating in the theory of international relations is carried out. The different views of specialists applying a concept «security dilemma» for explanation the ethnic violence are examined.

Key words: ethnic conflict, theory of international relations, realism, security dilemma.

© С.В. Шуляк, 2012

Постановка проблеми. Однією з головних загроз безпеці сучасної міжнародної системи є збройні етнічні конфлікти, які почали швидко поширюватися в Європі, Азії та Африці після закінчення «холодної війни». Сьогодні конфлікти, що мають помітний етнічний компонент, спричиняють високий рівень насильства не лише на національному рівні, але й у міждержавних відносинах. Разом із тим, фахівці в галузі міжнародних відносин відчують певну нестачу теоретичного осмислення взаємодії етнічного конфлікту з міжнародним середовищем, адже тривалий час орієнтувалися на дослідження класичних міждержавних симетричних конфліктів. Крім того, більшість спеціалістів з теорії міжнародних відносин розглядали націоналізм скоріше як негативне явище. На думку Дж. Снайдера, їхній інтерес до нього пояснювався, передусім, тим, що націоналістичні доктрини використовуються для мотивації або виправдання широкомасштабного насильства, яке застосовує одна держава чи національна група стосовно інших [1, р. 183]. З такої точки зору націоналізм тісно пов'язується з двома світовими війнами і тому розглядається як зло, що має бути знищене.

Усвідомлення недостатності дослідження етнічного виміру міжнародних відносин (або міжнародного виміру етнічного конфлікту) спричинило появу, в останні два десятиліття, значної кількості робіт покликаних компенсувати цю нестачу. Лівову частку цього комплексу літератури складають дослідження, що пояснюють етнічні конфлікти з точки зору домінуючої у теорії міжнародних відносин парадигми реалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші вказівки на необхідність дослідження етнічних конфліктів і їхнього впливу на трансформацію міжнародної системи зустрічаються вже на початку 1990-х рр. у працях відомих представників

реалізму Б.Бузана [2] та Дж.Міршаймера [3; 4]. Згодом реалістичний підхід щодо пояснення етнічного конфлікту був розвинений у працях Б.Позена [5], Б.Уолтера [6], Дж.Снайдера та Р.Джервіса [7], Р. де Фігуейредо та Б.Вейнгаста [8], Д.Лейка та Д.Ротшильда [9; 10], В.Роуза [11], які тією чи іншою мірою намагалися перенести реалістичні уявлення про міждержавні відносини на відносини між групами всередині держави. При цьому визначальною рисою цих досліджень стало широке застосування ключового для реалістичної традиції концепту «дилема безпеки».

Мета дослідження. З'ясування шляхом аналізу авторських концепцій прихильників реалізму у теорії міжнародних відносин, специфіки реалістичного розуміння етнічних конфліктів, виявленні його переваг та обмежень у дослідженні етнічного насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка реалістичного розуміння міжнародних відносин (тут йдеться лише про загальні положення класичного реалізму, без урахування специфіки його більш пізніх варіацій), як відомо, полягає у тому, що вони розглядаються як такі, що мають анархічний характер і являють собою арену гострого протиборства держав.

Отже, головними міжнародними процесами є міждержавні конфлікти та їхня крайня форма – війна. Анархічний характер міжнародних відносин сприяє виникненню небезпеки чи загрози для державних інтересів. Тому в основі міжнародної діяльності держав їх прагнення до збільшення влади і, відповідно, зменшення влади інших. На цій основі забезпечується власна безпека. Але тут впливає невирішена «дилема безпеки»: чим більшої безпеки досягає одна з держав, тим менше її в інших, адже заходи, вжиті державою з суто захисних міркувань, з метою зміцнення безпеки, розглядаються

іншими як загроза їхній власній безпеці й змушують їх, у свою чергу, вживати заходів для її зміцнення.

Як уже зазначалося, перші вказівки на необхідність дослідження впливу етнічних конфліктів на трансформацію міжнародної системи з'явилися на початку 1990-х рр. у працях Б. Бузана [2] та Дж. Міршаймера [3; 4]. Значною мірою цьому сприяв активний перегляд наприкінці 1980-х рр. змісту ключового для реалістів концепту безпеки. Закінчення «холодної війни» змусило дослідників перенести фокус з держави та військового виміру безпеки на індивідів, соціальні групи та їхні потреби. Поняття безпеки було розширено за межі традиційного реалістичного розуміння у двох напрямках: 1) зміщення акценту з військового на інші аспекти – економічні, соціетальні, політичні та екологічні; 2) взято до уваги коло питань, які стосуються не лише держави, але й народів, неурядових секторів і міжнародної спільноти [12, р.229]. Так, Б.Бузан виокремив п'ять секторів безпеки людських колективів, серед яких і соціетальну безпеку (інші чотири – військова, політична, економічна та екологічна), що стосується усталеності традиційних патернів мови, культури, релігії, національної ідентичності та звичаїв [2, р.19–20]. Ідентичність тут є ключовим поняттям. Соціетальна небезпека, на думку Б.Бузана та його колег з так званої Копенгагенської школи, виникає коли спільнота відчуває, що її ідентичність знаходиться під загрозою, тобто існує загроза її виживанню як спільноти [13, р. 23, 119]. У свою чергу, ідеолог так званого «наступального» реалізму Дж.Міршаймер звернув увагу на те, що закінчення «холодної війни» створило умови для повномасштабного розгортання етнічних конфліктів, багато з яких раніше були мінімізовані в умовах конфлікту Сходу і Заходу. Цей конфлікт визначав характер міжнародної системи, в якій біполярність, приблизна військова рівновага та наявність ядерної зброї забезпечували мир [1, р. 12-13, 29, 35; 2, р. 233-234]. Так, спалах війни у Боснії на початку 1990-х був викликаний факторами, дія яких стримувалася у період після закінчення Другої світової війни – претензії різних етнічних груп (серби, хорвати, боснійці-мусульмани) на одну й ту саму територію. Вихідним пунктом реалістичного аналізу, як уже зазначалося, є небезпека та конфлікт спричинені ситуацією анархії, в якій держави та інші соціальні групи мають подумати про власний захист від можливих зазіхань з боку інших. Реалісти намагаються застосувати положення своєї теорії для пояснення етнічних конфліктів.

Так, Б. Позен доходить висновку, що реалізм та «дилема безпеки» забезпечують зручне пояснення конфліктів між групами, що виникають внаслідок розпаду імперій. Саме він у своїй відомій статті «The Security Dilemma and Ethnic Conflict» (1993) [5] вперше застосував ключовий концепт реалістичної традиції – «дилема безпеки» (це поняття запровадив у 1950 р. німецький дослідник Дж. Герц [14, р. 157], а сучасного розуміння воно набуло у працях Р. Джервіса [15]) для пояснення етнічних конфліктів, зокрема на теренах колишніх

СРСР та Югославії. Він прагне з'ясувати фактори, що породжують гостру дилему безпеки, коли руйнація імперського порядку провокує насильство. Дослідник, зокрема, ставить питання про те, що відбувається, коли суверенна держава (СРСР чи Югославія) перестає існувати, а етнічні групи раптом стають відповідальними за власну безпеку, яку раніше ця держава забезпечувала.

Б. Позен фокусує увагу на тому, як властива міжнародним відносинам анархія, що робить гарантування безпеки найважливішим завданням держав, позначається на безпеці етнічних груп усередині держав. Коли держава руйнується, групи відчувають занепокоєння стосовно власної безпеки та виживання. Як результат, вони розглядають інші групи як загрозу, беручи до уваги, передусім, їхні військові можливості. «Група змушена забезпечувати власний захист, має поставити декілька запитань стосовно будь-якої сусідньої групи: чи є вона загрозою? Наскільки великою є ця загроза? Чи буде загроза збільшуватися або зменшуватися з часом? Чи є щось, що треба зробити негайно? Відповіді на ці питання суттєвим чином впливають на вірогідність війни» [5, р. 27]. Таким чином, дилема безпеки у міжнародній системі має значення і для етнічних груп.

Саме кризь призму такого підходу Б. Позен розглядає взаємини сербів і хорватів у Югославії. Вони пам'ятали сумну історію відносин під час Другої світової війни, мали навчених воювати чоловіків та доступ до зброї. Обидві групи відчували, що напад забезпечить перевагу, і тому слід діяти на випередження, щоб захистити своїх одноплемінників в інших республіках. Так, серби, що мешкали в Хорватії, відчували власну вразливість, і серби у Сербії мали лише один спосіб захистити їх – швидкий потужний наступ. Ще один фактор, що впливав на дилему безпеки, це нерівність сил між групами, які мали різний обсяг економічних та демографічних ресурсів і коло зовнішніх акторів, що могли стати потенційними союзниками. Зокрема, хорвати мали кращі можливості для пошуку союзників як серед інших югославських республік, так і серед інших країн [5, р. 35–37, 42].

Б. Позен також торкається питання про роль зовнішніх гравців в етнічному конфлікті. Зазначається, що у міжнародній системі, в якій держави діють за правилом «допоможи собі сам», для зовнішніх акторів як держав, так і міжнародних інститутів втручання в етнічні конфлікти є складною справою. Вони зрідка мають пріоритетні, матеріальні або пов'язані з безпекою, інтереси в регіональних суперечках. А неясні гуманітарні зобов'язання не гарантують почуття безпеки вразливим групам і не зупинять тих, хто їм загрожує. Проте в окремих випадках, такі зобов'язання можуть мати вагу, якщо конфлікт впливає на безпеку впливових зовнішніх акторів [5, р. 43–44]. В деяких випадках зовнішні актори можуть загрожувати бездіяльністю, що може стримувати деякі агресивні форми поведінки учасників конфлікту. Наприклад, вони можуть довести до відома нової держави, що якщо вона буде дискримінувати меншість, а потім втягнеться у війну з нею та її союз-

никами, то вона не отримає підтримки ззовні у випадку поразки. В інших випадках може мати сенс надання ворогуючим групам матеріальних ресурсів, у тому числі й озброєння, щоб вони могли захистити себе. Проте дослідник зазначає, що для ліберальних демократичних держав, які стали домінувати на світовій арені, надання такої допомоги, навіть з гуманітарних міркувань, є політично складною справою. До того ж, важко визначити тип та обсяги допомоги, щоб вона забезпечила саме захист, а не посилила наступальні можливості. Разом з тим Б. Позен визнає, що сама загроза надання допомоги одній з ворогуючих сторін, може забезпечити суттєвий дипломатичний успіх [5, р. 44].

Підхід, запропонований Б. Позеном, знайшов у подальшому багатьох послідовників серед дослідників етнічного насильства, передусім серед прихильників теорії раціонального вибору, зокрема Б. Уолтер [6], Дж. Снайдера та Р. Джервіса [7], Р. де Фігуейредо та Б. Вейнгаста [8], Д. Лейка та Д. Ротшильда [9; 10], В. Роуза [11] та інших.

Слід зазначити, що більшість авторів, які використовують зазначений підхід, цілком свідомі того, що хоча й дилема безпеки пояснює ворожість груп стосовно одна одної, вона ще не пояснює їх рішення вдатися до насильства. Так, Б. Уолтер пропонує при поясненні причин етнічних конфліктів звертати увагу не на декларовані ворогуючими сторонами цілі, а на більш загальні, пов'язані з «оточуючим середовищем» фактори («environmental factors»). Внутрішні війни можуть стати наслідком не лише свідомих, заздалегідь обміркованих, дій груп (прагнення контролю над урядом, територією або революційних змін), але й невизначеності й страху, породженими раптовими змінами в «оточуючому середовищі», які викликають стурбованість груп за своє майбутнє [6, р. 2]. Тобто слід з'ясувати в якій мірі поведінка груп у конфлікті, зокрема лідерів, що приймають рішення, є наслідком суто агресивних загарбницьких намірів, а в якому – впливом стратегічного оточення, в якому групи перебувають. Такий підхід також дозволить, на думку Б. Уолтер, пояснити, деякі, на перший погляд, «іраціональні» самовбивчі дії учасників конфлікту: відмову від переговорів, продовження кривавих та безрезультатних війн, які насправді можуть бути спричинені структурними обмеженнями «раціонального» вибору. Нарешті, врахування структурної небезпеки дозволить визначити оптимальну стратегію для вдалого зовнішнього втручання. Зовнішнім акторам важко змінити цілі та принципи ворогуючих груп, проте розв'язати дилему безпеки вони цілком спроможні [6, р. 3-4].

Б. Уолтер виокремлює п'ять структурних факторів, що породжують дилему безпеки і змушують групи вдаватися до насильства, навіть якщо вони не мають агресивних хижацьких цілей:

1. падіння або послаблення центрального уряду, який раніше запроваджував правила та розв'язував суперечки (колишні СРСР і Югославія);

2. географічна ізоляція чи вразливість меншості, що ускладнюють її самозахист, які можуть стати наслідком або раптових територіальних змін

(серби у Боснії та Хорватії), або попередніх мирних угод, що залишають групи географічно перемішаними у межах однієї країни (Судан);

3. зміна політичного балансу сил на користь однієї з груп за рахунок іншої (Ліван, Руанда, Заір);

4. перерозподіл ресурсів, внаслідок політики економії, руйнації держави чи пов'язаних з економічною лібералізацією реформ (колишні СРСР і Югославія);

5. примусове або добровільне роззброєння після укладання мирної угоди, що обумовлює зменшення можливостей для самозахисту на випадок раптового порушення умов угоди (проблема довіри) [6, р. 4-8].

До цих факторів можна додати також зміни у міжнародному оточенні, зокрема зміну зовнішніх (іноземних) патронів ворогуючих сторін, або зміни у балансі сил між зовнішніми патронами, що тягне за собою фактори 3, 4, зазначені вище (боротьба курдів в Іраку, яка часто ставала інструментом дестабілізації іракського режиму з боку зовнішніх гравців). Проте Б. Уолтер цілком усвідомлює, що хоча зазначені фактори й пояснюють ворожість груп стосовно один одного, вони не пояснюють їх рішення вдатися до насильства. На її думку, це «заслуга» еліт і лідерів, які, заради реалізації своїх хижацьких (прагнення до панування та експлуатації) цілей, маніпулюють інформацією, зображуючи опонентів більш ворожими, ніж вони є насправді [6, р. 9]. До такої маніпуляції з метою мобілізації підтримки вдавалися, зокрема, режими в Сербії та Руанді. Дж. Снайдер і Р. Джервіс вважають, що дилема безпеки має місце коли географічні, технологічні або інші стратегічні умови роблять агресію найбільш привабливою формою самозахисту [7, р. 15]. Зазвичай держави діють як буфери, що стримують внутрішню анархію. Більша вразливість індивідів у порівнянні з державами обумовлює той факт, що дилема безпеки на індивідуальному та груповому рівні є більш гострою, ніж на міждержавному (своєрідний «природний стан» Гоббса). Побожування щодо безпеки часто переплітаються з суто хижацькими цілями, адже захоплені ресурси можуть стати у нагоді в боротьбі із загрозами. Отже, дилема безпеки породжує загарбників, а загарбницькі дії, у свою чергу, посилюють дилему безпеки, адже агресія призводить до ворожості та спротиву.

Страх за майбутнє є критичним: наявні добрі наміри не гарантують подолання дилеми безпеки, особливо коли наявні історичні прецеденти зміни співробітництва конфліктом. При цьому очікування поведінки опонента визначає власну поведінку (очікування нападу підсилює вірогідність спроби вдарити першим), а історична пам'ять використовується для представлення агресії як найбільш вірогідної, а не просто теоретично можливої, зображуючи іншого як історичного ворога.

Як і Б. Вольтер, Дж. Снайдер і Р. Джервіс також вказують на певну обмеженість пояснювальних можливостей дилеми безпеки. Адже той факт, що побожування щодо безпеки дуже часто переплітаються з агресивними цілями, призводить до виникнення цілого спектра конфліктних ситуацій:

від чистої дилеми безпеки (коли всі актори схильні покласти край анархії, якщо наявні ефективні гарантії безпеки) до чистого прагнення до панування та експлуатації (коли деякі актори заперечують збереження status quo та припинення анархії). Чим далі ситуація, що розглядається, від ідеального типу, тим менша пояснювальна спроможність дилеми безпеки [7, р. 16].

У свою чергу, Р. де Фігуейредо та Б. Вейнгаст [8] пояснюють етнічне насильство взаємодією трьох факторів: 1) лідери, що слабо контролюють владу і тому вдаються до ризикованої гри (конфлікту) з метою політичного відродження; 2) побоювання громадян за виживання своєї групи, яке змушує їх підтримати претензії таких лідерів; 3) невпевненість стосовно справжніх намірів опонентів. При цьому для націоналістично налаштованих лідерів важливо переконати своїх співгромадян у ворожих намірах опонентів і тим підсилити їхні побоювання. Ключову роль тут відіграє контроль над ЗМІ та «підтвердження», шляхом відповідних дій, з боку самих опонентів. Як приклад, наводяться дії С. Мілошевича, якому вдалося утримувати владу в Сербії, переконавши сербів у ворожих намірах хорватів. При цьому це переконання «підкріплювалося» відповідними діями самої Хорватії, у свою чергу спровокованими С. Мілошевичем [8, р. 264–265].

Колективний страх за майбутнє вважають причиною етнічного конфлікту також Д. Лейк і Д. Ротшильд: «Як тільки групи починають побоюватися за свою фізичну безпеку постають небезпечні та важко вирішувані дилеми, що містять у

собі потенціал для величезного насильства» [9, р. 41]. Ситуація анархії та насильства є результатом стратегічних інтерацій між і всередині груп. У відносинах між групами три стратегічні дилеми можуть викликати спалах насильства: 1) викривлення інформації; 2) проблема довіри; 3) дилема безпеки. Усередині ж груп радикальні політичні дії які мобілізують їхніх членів, поляризують суспільство та посилюють зазначені дилеми. При цьому певну роль відіграють «нераціональні» фактори, такі як емоції, історична пам'ять та міфи. Слід зазначити, що уявлення про ці стратегічні дилеми, які є головними причинами етнічного конфлікту, було значною мірою, запозичене у Дж. Фірона [16], який за їхньою допомогою пояснює причини війни між організованими групами.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, можна зазначити, що реалісти схильні розглядати етнічний конфлікт крізь призму ключового для них поняття «безпека», проблема якої постає у ситуації анархії, внаслідок занепаду або краху державних інститутів. «Безпека», у свою чергу, бачиться як своєрідна «гра з нульовою сумою», в якій превентивний удар може забезпечити стратегічну перевагу одній зі сторін. Визнаючи, з одного боку, значні пізнавальні можливості реалістичного підходу, з іншого слід вказати й на його певну обмеженість, що вимагає врахування багатьох факторів, які призводять до етнічного насильства. Тобто, слід враховувати, що дилема безпеки сама по собі може бути не джерелом конфлікту, а лише симптомом інших соціальних процесів, що стимулюють ворожість груп одна до одної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Snyder J. The New Nationalism: Realist Interpretations and Beyond / Jack Snyder // Richard Rosecrance and Arthur Stein (Eds.) *The Domestic Sources of Grand Strategy*. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993. – Pp. 179–200.
2. Buzan B. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* / Barry Buzan. – London: Harvester Wheatsheaf, 1991. – 393 p.
3. Mearsheimer J. Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War / John J. Mearsheimer // *International Security*. – Summer 1990. – Vol. 15, № 4. – Pp. 5–56.
4. Mearsheimer J. *Disorder Restored* / John J. Mearsheimer // Graham Allison, Gregory Trevorton (Eds.) *Rethinking America's Security: Beyond Cold War to New World Order*. – New York: Norton, 1992. – Pp. 213–237.
5. Posen B. R. The Security Dilemma and Ethnic Conflict / Barry R. Posen // *Survival*. – Spring 1993. – Vol. 35, № 1. – Pp. 27–47.
6. Walter B. F. Introduction / Barbara F. Walter // Barbara F. Walter, Jack Snyder (Eds.) *Civil Wars, Insecurity, and Intervention*. – New York: Columbia University Press, 1999. – Pp. 1–14.
7. Snyder J. *Civil War and the Security Dilemma* / Jack Snyder, Robert Jervis // Barbara F. Walter, Jack Snyder (Eds.) *Civil Wars, Insecurity, and Intervention*. – New York: Columbia University Press, 1999. – Pp. 15–37.
8. De Figueiredo R. The Rationality of Fear: Political Opportunism and Ethnic Conflict / Rui de Figueiredo, Barry Weingast // Barbara F. Walter, Jack Snyder (Eds.) *Civil Wars, Insecurity, and Intervention*. – New York: Columbia University Press, 1999. – Pp. 261–302.
9. Lake D. A. *Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict* / David A. Lake and Donald Rothchild // *International Security*. – 1996. – Vol. 21, № 2. – Pp. 41–75.
10. Lake D. A. *Spreading Fear: The Genesis of Transnational Ethnic Conflict* / David A. Lake, Donald Rothchild // David A. Lake, Donald Rothchild (Eds.) *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Escalation*. – Princeton: Princeton University Press, 1998. – Pp. 3–32.
11. Rose W. The Security Dilemma and Ethnic Conflict: Some New Hypotheses / William Rose // *Security Studies*. – 2000. – Vol. 9, № 4. – Pp. 1–51.
12. Saleh A. Broadening the Concept of Security: Identity and Societal Security / Alam Saleh // *Geopolitics Quarterly*. – Winter 2010. – Vol. 6, № 4. – Pp. 228–241.
13. Buzan B. *Security, A New Framework For Analysis* / Barry Buzan, Ole Weaver, J. De Wilde. – London: Lynne Rienner Publisher, 1998. – 239 p.
14. Herz J. Idealist Internationalism and the Security Dilemma / John Herz // *World Politics*. – 1950. – Vol. 2, № 2. – Pp. 157–180.
15. Jervis R. Cooperation Under the Security Dilemma / Robert Jervis // *World Politics*. – 1978. – Vol. 30, No.2. – Pp. 167–214.
16. Fearon J. D. Rationalist explanations for war / James D. Fearon // *International Organization*. – 1995. – Vol. 49, № 3. – Pp. 379–414.